

Розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя: проблеми, пошуки, досвід (на матеріалі Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки) // Педагогічний пошук молодих дослідників України: Зб. студ. наук. праць /За ред. О.А.Дубасенюк, О.Є.Антонової. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т., 2002. – С.15-20.

Антонова О.Є.

Розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя: проблеми, пошуки, досвід (на матеріалі Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки)

Економічні та соціальні перетворення в Українській державі зумовили необхідність реформування всіх ланок системи освіти. Перед сучасною школою постало завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особи, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Нова українська школа повинна забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. В Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема Закон України “про освіту”, національна програма “Діти України” та інші), які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді. Її метою є формування цілісної, саморегульованої системи щодо виявлення і підтримки обдарованої молоді; розвитку та реалізації її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, вчителів та викладачів вищих навчальних закладів; активізації навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у вищі заклади освіти, магістратуру та аспірантуру; підготовки наукових, педагогічних та науково-технічних кадрів.

Нові завдання актуалізують проблеми, пов'язані з підготовкою вчителя, оскільки саме йому відводиться провідна роль у реалізації накреслених перетворень. “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Закон України “Про освіту” центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики визнають підготовку педагогічних працівників, створення умов для формування освіченої, творчої особистості вчителя, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі. Однак у процесі розв'язання зазначеної проблеми виникає ряд суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати наступні:

невідповідність між соціальною потребою у педагогічно обдарованих, творчо працюючих вчителях, здатних формувати всебічно розвинену особистість учня та відсутністю відповідної цілеспрямованої підготовки майбутніх вчителів;

між необхідністю виховання нової генерації педагогічних кадрів, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування дитини і нерозробленістю комплексу теоретичних і методичних засад щодо забезпечення підготовки педагогічно обдарованого вчителя, здатного працювати із здібними дітьми.

Отже у проблемі обдарованості все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми. Часто нестандартна, обдарована дитина викликає у педагога негативне ставлення: з одного боку, педагог розуміє, що така дитина потребує специфічної і досить складної роботи, а з другого – відчуває, що просто не має відповідних знань. Крім того, практично не розробляється аспект розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя.

У сучасній вітчизняній педагогічній літературі обдарованість визначається як “індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності”. Отже, серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів:

- 1) *мотивації* (спрямованості) особистості до певного виду діяльності;
- 2) *креативності* мислення особистості;
- 3) розвитку спеціальних *здібностей* вище за середній рівень.

Оскільки мова йде про педагогічну діяльність, то слід зазначити, що педагогічні здібності – це сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення. Педагогічні здібності передбачають відповідну спрямованість особи (світоглядну, політичну, моральну); ділові якості (спеціальні педагогічні уміння, навички, досвід); риси характеру (вміння спілкуватися з дітьми, підлітками, емоційна врівноваженість). Педагогічні здібності ґрунтуються на відповідних нахилах до педагогічної діяльності, формуються і вдосконалюються в ході педагогічної практики. Вони ж є і передумовою для вибору особистістю педагогічної професії [Словник, 253-254]. Часто педагогічні здібності звужують до уміння виконувати певні дії – гарно говорити, співати, малювати, організовувати дітей тощо. Насправді ж поняття “педагогічні здібності” виявляється значно складнішим і охоплює цілий комплекс спеціальних та загальних знань, пов’язаних з ними умінь, а також якостей особистості вчителя. Дослідники (Ч.Н.Гоноболін, Н.В.Кузьміна, І.П.Підласий, В.О.Сластьонін та інші) виділяють такі групи педагогічних здібностей::

- *науково-пізнавальні* – здатність людини оволодівати науковими знаннями у визначеній галузі;
- *дидактичні* – уміння відбирати та готувати навчальний матеріал, наочність; чітко, доступно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; проводити уроки творчо; розвивати мислення школярів; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів та духовних потреб учнів; підвищувати їх навчально-пізнавальну активність; привчати дітей працювати самостійно;

- *організаторські* – уміння об'єднувати дітей, розподіляти між ними обов'язки, планувати роботу, вести роботу одночасно з навчальною групою і кожним учнем, аналізувати результати діяльності, підводити підсумки, робити висновки; допомагають згуртувати учнів, розвинути в них активність, ініціативу, самостійність; дають змогу організувати на належному рівні навчально-виховний процес, а також власну педагогічну діяльність;
- *комунікативні* – уміння встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їх батьками, колегами, керівниками навчальних закладів (педагогічний такт);
- *перцептивні* – полягають в адекватному сприйнятті й розумінні психології дитини; в умінні проникати у духовний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їх емоційний стан, тонко відчувати настрої, переживання окремих учнів, виявляти особливості психіки;
- *сугестивні* – здатність здійснювати емоційно-вольовий вплив на вихованців;
- *дослідницькі* – уміння пізнавати і об'єктивно оцінювати педагогічні ситуації та процеси;
- *соціальні* – вміння розібратися у складних міжособистісних стосунках учнів, визначити місце і роль кожного з них у діловій та соціально-психологічній структурах;
- *експресивні* – здібності до зовнішнього вираження своїх думок, знань, переконань і почуттів за допомогою мови, а також міміки та пантоміміки;
- *емоційна стійкість* – уміння педагога володіти своїм станом, поведінкою у різноманітних ситуаціях.

Звісно, названими властивостями не обмежується перелік педагогічних здібностей. Проте, треба зазначити, що одна тільки наявність у людини педагогічних здібностей ще не забезпечує ефективності виконання ним педагогічної діяльності. Практика роботи сучасної школи свідчить, що вчитель повинен не тільки чітко і правильно відтворювати необхідну інформацію – він має вміти генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв'язування проблемних педагогічних ситуацій і задач, тобто володіти *креативністю мислення*. Креативність передбачає здатність до творчого пошуку, нестандартного розв'язання педагогічних задач і характеризується за цілим рядом параметрів, серед яких уміння бачити проблему, оригінальність, здатність до синтезу та аналізу, відчуття витонченості організації ідей та інші.

Необхідно відмітити ще одну характеристику особистості педагога, без якої педагогічні здібності не зможуть набути ефективного розвитку – це *спрямованість* людини на педагогічну діяльність, *мотивація* до творчості. Можна на “відмінно” знати основи фахового предмету, володіти цілим рядом педагогічних умінь, але так і не стати “вчителем, на якого чекають”. Важливою умовою розвитку педагогічної обдарованості є бажання педагога працювати з дітьми, любов і повага до них, отримування задоволення від спілкування з вихованцями, потреба знову і знову повертатися до проблем школи і учнів. Мова йде про педагогічне покликання, яке розглядається як життєве

призначення і спрямування людини, що надає доцільності, осмислення й перспективності її діяльності. Усвідомлення покликання передбачає розвинути самосвідомість і культуру самоаналізу, осмислення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів її реалізації [Словник, 263]. Вчитель завжди має пам'ятати одну просту але велику істину: для того, щоб бути справжнім учителем, необхідно перш за все любити те, що викладаєш, і любити тих, кому викладаєш. Учитель не може не любити дітей. Це положення вже стало педагогічною аксіомою. Проте далеко не всі, хто обрав для себе професію педагога, замислюється над сенсом даної аксіоми. А він полягає у тому, що виховувати людину, яку не любиш, праця бесплідна і навіть пекельна.

Отже, відповідно до зазначеної моделі обдарованості “педагогічною обдарованістю” можна вважати якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей особистості, креативності її мислення та свідомої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності.

Як і будь-який інший вид обдарованості, розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя потребує формування цілісної, самокерованої системи виявлення та підтримки педагогічно обдарованої молоді, розвитку та реалізації її здібностей, стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих закладів освіти, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, формування резерву для вступу у вищі педагогічні заклади освіти, магістратуру та аспірантуру, підготовки наукових та педагогічних кадрів для потреб середніх та вищих закладів освіти. Ця система повинна охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, педагогічний ліцей, педагогічне училище, вищий педагогічний заклад освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти. І починати треба ще із середньої школи, де здійснювати цілеспрямовану роботу щодо виявлення серед старшокласників педагогічно обдарованих учнів і створювати умови для їх професійної орієнтації на педагогічну діяльність.

Одним з провідних завдань вищого педагогічного навчального закладу є підтримка і розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя. Ефективність професійної підготовки педагогічно обдарованих майбутніх учителів суттєво залежить від організаційних форм навчальної роботи, які дозволяють розвивати спеціальні здібності, формувати мотивацію (спрямованість) до педагогічної діяльності, стимулювати креативність мислення. Робота з обдарованими студентами вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованої на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аналітичної, розвивальної, творчої діяльності. Сучасний вищий педагогічний навчальний заклад володіє цілою системою організаційних форм навчальної діяльності студентів, серед яких є як традиційні, так і інноваційні.

Серед інноваційних форм роботи, спрямованих на підготовку нової творчої генерації майбутніх учителів, варто виділити Всеукраїнську студентську олімпіаду з педагогіки, яку можна сміливо визнати ефективною

формою роботи з педагогічно обдарованою молоддю. Формування творчої особистості майбутнього вчителя - актуальна проблема сучасної педагогічної теорії та практики, що зумовлена потребою реформування системи вищої педагогічної освіти. Необхідність розв'язання цього стратегічного завдання викликана змінами у суспільно-політичному житті та новими соціокультурними умовами. Про важливість даної проблеми зазначено у Законі України "Про освіту", Концепції педагогічної освіти, цільовій комплексній програмі "Вчитель".

Метою Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки є

- виявлення, відбір та підтримка педагогічно обдарованої молоді;
- розвиток та реалізація професійних здібностей студентів вищих педагогічних закладів освіти;
- стимулювання творчої діяльності молодого педагога-дослідника;
- підвищення якості професійної підготовки майбутнього вчителя;
- активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- вдосконалення навчально-виховного процесу під час вивчення дисциплін педагогічного циклу.

Всеукраїнська студентська олімпіада з педагогіки складається з двох етапів, кожен з яких може включати декілька турів. Кількість турів (теоретичний, практичний, творчий), форми їх організації на кожному етапі визначаються оргкомітетами.

I етап олімпіади відбувається у кожному вищому педагогічному закладі освіти. У Житомирському державному педагогічному університеті імені Івана Франка цей етап олімпіади відбувається традиційно у грудні поточного навчального року. Він складається з факультетських та загальноуніверситетського турів, які передбачають як оцінення теоретичних знань студентів, так і змагання у творчих конкурсах. У факультетському турі участь беруть всі студенти, які виявили бажання продемонструвати набуті знання й уміння з педагогічних дисциплін. Переможці цього етапу змагань виходять у загальноуніверситетський тур.

II етап Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки відбувається у квітні-травні поточного навчального року у базовому навчальному закладі, який визначається Міністерством науки і освіти України. Участь у цьому етапі беруть переможці I етапу. Протягом 1999 – 2001 років базовим закладом освіти для проведення II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки було визначено Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка. За цей час більш ніж 150 студентів з різних вищих навчальних закладів України взяли участь у конкурсній програмі олімпіади, яка засвідчила потужний науковий творчий потенціал молодих дослідників України, що характеризується глибиною, системністю, прогностичністю.

До участі в олімпіаді учасникам необхідно було підготувати такі **конкурсні завдання:**

1. *Творча робота.* Структура та оформлення творчих робіт мають відповідати вимогам до курсових (дипломних) робіт студентів вищого навчального закладу.

2. *Публічний захист творчої роботи* (виступ до 7 хв., представлення проблеми та пропозиції щодо її розв'язування).

3. *Письмова робота*, яка охоплює:

а) завдання з теорії та історії педагогіки;

б) тести з педагогіки;

в) педагогічну задачу (учасник олімпіади має проаналізувати задачу та обґрунтувати способи її розв'язання).

Окрім цього, учасникам необхідно підготуватися до виконання таких **творчих завдань**:

- мікрОВикладання фрагменту уроку (до 10 хв.);
- моделювання і програвання фрагменту виховного заходу (до 10 хв.);
- конкурс педагогічних талантів (продемонструвати власні здібності);
- аукціон педагогічних ідей (запропонувати та захистити оригінальну (авторську) ідею) (до 7 хв.).

Вчитель завжди діє у конкретних ситуаціях, тому важливо ще у період навчання у вищому педагогічному закладі освіти навчити студентів бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти провідні ідеї, які лежать в основі пошуку її розв'язання, розробляти конструктивні схеми і варіанти практичних рішень. Саме на реалізацію такого підходу орієнтовані конкурсні завдання олімпіади “МікрОВикладання”, “Моделювання виховного заходу”, “Аукціон педагогічних ідей” та “Конкурс педагогічних талантів”.

Конкурсне завдання “МікрОВикладання” передбачає моделювання і програвання фрагменту уроку (до 10 хвилин), який готується учасниками олімпіади заздалегідь. МікрОВикладання допомагає майбутньому вчителю краще підготуватися до професійної діяльності, визначити рівень своїх знань, умінь і здібностей, набути певного рівня педагогічної майстерності. Журі при оцінюванні цього конкурсу враховує професійно-педагогічну спрямованість майбутнього учителя, володіння ним засобами педагогічної взаємодії, уміння встановлювати контакт з колективом учнів, знання про сучасні педагогічні технології навчання.

МікрОВикладання є одним з напрямів практичної професійної діяльності вчителя, що допомагає студентам краще усвідомити сутність педагогічних явищ. Моделюючи фрагмент практичної діяльності вчителя-предметника, майбутні вчителі розвивають свої здібності, набувають певного досвіду, вмінь та навичок. Відзначимо, що більшій частині учасників олімпіади притаманні такі якості як комунікативність, емпатія, педагогічна інтуїція, самовладання, педагогічний оптимізм, які поєднуються з глибокими теоретичними педагогічними знаннями.

Конкурс “Моделювання виховного заходу” був введений до програми Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки вперше у 2001 році. Він спрямований на перевірку рівня готовності майбутніх учителів до самостійної творчої роботи вчителя-вихователя. Адже відомо, що значна частина вчителів основну свою увагу зосереджує на роботі вчителя-предметника, тобто виділяється тенденція домінування навчальної роботи над виховною. Такі вчителі вважають, що головною функцією шкільного педагога є навчальний

процес, озброєння учнів знаннями, уміннями та навичками, а не формування особистості. Виховна ж функція вважається другорядною. Проте, як переконує життя, навчальний і виховний компоненти педагогічної діяльності неможливо розділити. Навіть виділити їх окремо для детального вивчення можна лише умовно. Тому виховна функція вчителя залишається однією з провідних у практичній діяльності шкільного педагога. А відтак дуже важливо підготувати майбутнього вчителя до виконання відповідної роботи ще під час навчання у педагогічному навчальному закладі. Відсутність у студентів знань і умінь з виховної роботи породжує у них невпевненість у своїх силах, підвищену втомлюваність, яка викликана відсутністю вміння науково організувати свою діяльність і діяльність учнів, зниження зацікавленості до роботи з дітьми, і як результат – невдоволеність обраною професією. Для майбутнього педагога-вихователя важливо ще під час навчання оволодіти вміннями з виховної роботи, серед яких : уміння чітко бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти основні протиріччя і проблеми, правильно розуміти мету і завдання виховної діяльності, знаходити ефективні шляхи реалізації цих завдань.

Головною метою конкурсного завдання “Моделювання виховного заходу” є включення студентів у реальні ситуації практичної діяльності вчителя-вихователя, перевірка готовності майбутніх учителів самостійно планувати, організовувати і аналізувати виховні заходи, знаходити шляхи встановлення контакту з колективом учнів, використовувати традиційні і нестандартні методи і прийоми для створення сприятливого емоційного фону спілкування з вихованцями.

Одним з провідних завдань підготовки майбутніх учителів у сучасних суспільних умовах є формування їх професійної компетентності, важливою складовою якої визнається уміння вчителя здійснювати дослідну роботу, аналізувати явища педагогічної дійсності, підвищувати власний рівень знань, залучати до пошукової роботи учнів. Саме на підготовку майбутніх вчителів до творчої, ініціативної, самобутньої професійної діяльності, формування у них самостійного педагогічного мислення спрямовано конкурсне завдання “Творча робота”. Конкурсантам пропонується підготувати і захистити творчу роботу з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, соціально-педагогічних дисциплін. У процесі пошукової роботи молоді науковці здобувають можливість оволодіти основами науково-дослідної діяльності під керівництвом досвідчених дослідників.

На конкурс “Творча робота” у 2001 році було представлено 67 студентських творчих робіт з 35 вищих навчальних закладів України різних типів (педагогічні університети, економічні, технічні, інженерно-педагогічні, державні та комерційні вищі навчальні заклади). За проблематикою надіслані творчі роботи можна групувати за такими напрямками: 1) загально-педагогічний; 2) історико-педагогічний; 3) етнопедагогічний; 4) соціально-педагогічний; 5) психолого-педагогічний. Студентські роботи розкривають широку палітру проблем теорії та практики навчання і виховання, дидактики, менеджменту освіти у середніх та вищих навчальних закладах освіти. Це, перш за все, проблеми національного виховання, формування національної

самосвідомості, виховання школярів у контексті загальнолюдських цінностей, гуманізації міжособистісних стосунків учнів, формування моральних цінностей, виховання естетичної культури, правової свідомості дітей та молоді, проблеми виявлення і підтримки обдарованих дітей та інші.

Загалом конкурс “Творча робота” засвідчив, що в Україні заявляє про себе потужний науковий творчий потенціал молодих дослідників, який характеризується широтою кругозору, глибиною аналізу обраної проблеми, системністю дослідної роботи, а, головне, бажанням працювати творчо, зробити свій внесок у розвиток педагогічної науки і удосконалення навчально-виховного процесу сучасної школи. Саме тому і виникла ідея створення представленого збірника, який охоплює кращі творчі роботи студентів-олімпійців, з метою популяризації творчості молодих дослідників та розповсюдження інформації про основні напрями науково-педагогічного пошуку кращих студентів вищих навчальних закладів України.